

Research Paper

The Impact of World War I on Political Development in Iran and Turkey

Mohamad Amozadeh¹, Siamak Bahrami^{*2}, Shahram Fattahi³

1. Ph.D Student, Department of Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 611-629

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *World War I, Political Modernization, Iran, Turkey, Reza Shah, Atatürk*

Abstract

From the point of view of modernization, there are many commonalities between the countries of Iran and Turkey in terms of history, geography, culture and to some extent institutional. The time frame, leaders, style and method of similar modernization have formed the expectation that the two countries will follow the same path of political modernization, however, after the First World War, Turkey was pushed towards democracy and Iran towards tyranny. The reason for the different path of political modernization in the two countries has created different explanations and analyzes among experts. In the meantime, the current research has dealt with the impact of the First World War. The main question is, how has the First World War been effective the process of political modernization in the two countries of Iran and Turkey? By using the descriptive-adaptive method, these results have been obtained that the First World War caused the occupation of Iran, the loss of independence and national sovereignty, creation of chaos, insecurity, famine, human casualties, and widespread destruction of infrastructure. In this situation, the constitution was sacrificed for the sake of stability and security, and the dictatorial government of Reza Shah was formed. If the First World War caused the collapse and disintegration of the multi-ethnic Ottoman Empire and the formation of a new Turkey with a Turkish ethnic identity. What remained of the Ottoman Empire for Atatürk was a relatively modern army and an efficient bureaucracy? By accepting the terms of peace in the wars of independence, including the abolition of the caliphate and the acceptance of secularism, Atatürk put Turkey on the path of Western political modernization. In general, the First World War has caused Iran's tendency towards security issues and Turkey's tendency towards development.

Citation: Amouzadeh, M., Bahrami, S., Fattahi, Sh. (2024). **The Impact of World War I on Political Development in Iran and Turkey.** *Geography (Regional Planning)*, 13(53), 611-629

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.289129.3119

* Corresponding author Siamak Bahrami, Email: bahrami@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The aim of the current research is to investigate the effects of the First World War on political modernization in Iran and Türkiye. Things like the same time frame, similar leaders and style and style of western modernization as well as authoritarian and elitist style of modernization, strong emphasis on secularization and emphasis on modern science and education and fight against religion and tradition to join modern civilization as well as striving for industrialization. One of the most important aspects is the similarity between the two drawers. These similarities show that the modernization in economic, cultural and social dimensions and fields was similar in the two countries. Considering these commonalities, it was expected that the two countries would follow a similar path in terms of political modernization and the upward trend towards democracy, while after the First World War, Turkey moved towards establishing a republic and Iran towards dictatorship. In this sense, the main issue was why the political modernization in the two countries went through a different process? Thinkers and experts have put forward many different reasons for this issue, but the present research, by examining various sources, noticed a research gap, and that gap was very few scientific texts about the impact of world wars on the process of political modernization in two countries. Although the impact of the world wars on the societies and governments of the two countries has been investigated in various dimensions, the sources are extremely scarce and the materials are scattered about the impact of these wars on the political life of the two countries, especially from the comparative aspect. For this reason, the current research tries to answer the question, what effect did the First World War have on political modernization in the two countries of Iran and Turkey? The hypothesis is that despite the location of Iran and Turkey in the Middle East region and in the neighborhood of each other, Turkey was less affected by the negative effects of the First World War than Iran and had more opportunities and facilities for modernization and development after the war. The First World War has caused Iran's tendency towards security issues and Türkiye's tendency towards development.

Methodology

The current research has used the descriptive-adaptive method to investigate the impact of the First World War on the process of political

modernization in two countries. In this way, at first, the effects of the war in different fields are described in detail, then the way it affects the political modernization of the two countries is analyzed and compared with each other. The data has also been collected in a library manner. The theory of neoclassical realism is also used to analyze the discussion.

Results and Conclusion

The First World War brought two military leaders who were able to have many war successes to power in two countries. Both Reza Shah and Atatürk strongly insisted on Western-style modernization and carried out a similar project and process, but several factors influenced by the First World War caused the modernization to end in dictatorship in Iran and in democracy in Turkey. First, Iran was occupied and the consequences of the occupation caused the destruction of the country's infrastructure, resources and facilities. Anarchy and insecurity caused people to demand security with all their heart, and no one paid attention to constitutional principles and democracy. But despite the failure and collapse of the Ottoman Empire, because this country was not occupied, it did not lose its resources and infrastructure, and Atatürk, after establishing the new Turkey, used those facilities for modernization. The issue after the First World War caused non-Muslim and non-Turkish populations to migrate or be massacred, so Turkey had a more homogeneous population compared to the imperial period, and the main effect of the war on political modernization in Turkey was the collapse of the Ottoman Empire and the formation of a modern nation-state based on The identity was Turkish, but in Iran, the loss of central government and chaos caused centrifugal forces to gain power and fueled the danger of Iran's disintegration. Another issue was the acceptance of secularism and the induction of caliphate as one of the conditions for peace, and during the war, the Young Turks had worked hard and reduced the power of religion and scholars, but in the case of Iran, the religious and traditional society of Iran is against secularism and Western-style modernization. was For this reason, Reza Shah promoted the modernization by force and suppression. It should also be said that the establishment of the Republic and the People's Republican Party made the process of modernization institutionalized in Turkey and continued unchallenged after the death of Atatürk, but without a class base in Iran, Reza Shah's

process of modernization failed. The final result is that Turkey was less affected by the negative effects of the First World War than Iran and had more possibilities for modernization and development. The First World War has caused Iran's tendency towards security issues and Türkiye's tendency towards development. However, the cases of Iran and Turkey seem to lend credence to the hypothesis of modernization theory that modernization is an endogenous process and its path is determined by mechanisms and forces within a country. While the government and elites of Iran and Turkey were always

influenced by exogenous factors such as world wars and the activities of powerful countries in their modernization efforts, they exerted considerable power and influence on the modernization of their countries and shaped its path to a large extent. Although the First World War had significant effects on the way of modernization in the two countries, it was the elites and leaders of the two countries who were able to determine or change the course of reforms and modernization with a different understanding and by making critical decisions at important moments.

References

1. Abrahamian, Yervand (1384), *Iran between two revolutions, an introduction to the political sociology of contemporary Iran*, translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi Valilaei, 11th edition, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
2. Afkhami, Gholamreza (1387), *Shah's Life and Times*, available at: <https://nbookcity.com>. [In Persian]
3. Ahmad, Feroz (1993), *The making of modern Turkey*, Available at: [https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR\(1\).pdf](https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR(1).pdf)
4. Ajdani, Masha Allah (1387), *Iranian Constitution*, Tehran: Akhtaran Publishing House. [In Persian]
5. Akbari, Mohammad Ali (2014), *Challenges of the Modern Age in Qajar Era Iran*, 2nd edition, Tehran: Iran Newspaper Publishing Institute. [In Persian]
6. Akşin, Sina (2007), *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to the Present*, Washington Square, NY: New York UP.
7. Atabaki, Touraj (2016), "Iran in the First World War and the Pivotal Position of Persian Oil: 1914-1918", *International Encyclopedia of the First World War*, Available at: <https://pure.knaw.nl/portal/en/publications/iran-in-the-first-world-war-and-the-pivotal-position-of-persian-o>
8. Balkılıç, Özgür & Dölek-Sever, Deniz (2013), "Turkish Nationalism at its Beginning: Analysis of Türk Yurdu, 1913-1918", *Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 41, No. 2, pp: 316-333.
9. Bashirich, Hossein (2018), *Obstacles to Political Development in Iran*, Tehran: Gam Nou. [In Persian]
10. Beqa, Mentor (2017), "Neoclassical Realism: Its Promises and Limits as a Theory of Foreign Policy", *European Academic Research*, Vol. 5, No. 1, pp: 316-330.
11. Bostanci, Anne (2014), "Why Turkey Hasn't Forgotten About the First World War", 01 September, Available at: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/why-turkey-hasnt-forgotten-about-first-world-war>
12. Çoban Oran, Filiz (2018), "The Role of External Relations in Turkish Democracy History", *ÜİİİD-IJEAS*, No. 21, pp: 21-32.
13. Elman, Colin (2007), *Realism*, in Martin Griffiths, ed. *International Relations Theory for the Twenty First Century*, London: Routledge.
14. Evans, Ethan Jacob Hornk (2016), "Political Modernization in Atatürk's Turkey and The Shah's Iran and the Struggle for Meaning", Senior Projects Spring, Bard College, Bard Digital Commons, Available at: https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2016/256.
15. Fatih Baş, Mehmet (2017), "War Losses (Ottoman Empire/Middle East)", *International Encyclopedia of the First World War*, Available at: <https://encyclopedia.1914-1918>
16. Feng, Liu and Ruizhuang, Zhang (2006), "The Typologies of Realism", *Chinese Journal of International Politics*, Vol. 1, pp: 109-134.
17. Foran, Jan (2012), *Fragile Resistance, History of Iran's Social Developments from Safavid to the years after the Islamic Revolution*, translated by Ahmad Tedin, 14th edition, Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [In Persian]
18. Gholamnia, Hadi, Pirmohammadi, Saeed (2019), "Development in the regional policy of the United Arab Emirates, the approach of Muhammad bin Zayed", *Afaq Sekhtar*, year 13, number 49, pp. 115-145. [In Persian]

19. Grenville, John (1377), *History of the World in the 20th Century*, translated by a group of translators, Tehran: Forozan Far Publishing. [In Persian]
20. Hashim, Ahmed S. (2021), "Iran: Imperial and Republican Civil-Military Relations", Oxford University Press, Available at: <https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acr/>
21. Iddi, Batul (2023), "Why Did Persia Change Its Name to Iran?", Eavar, Available at: <https://www.eavartravel.com/blog/2023/11/11/140735/why-persia-changed-its-name-to-iran>.
22. Jaberi, Mojtaba (2022), *Modernization in Comparative Perspective: An Examination of the State-Aligned Iranian and Turkish Newspapers in the 1920s-1940s*, Master's thesis in Master of Science in Political Science and Public Administration, the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
23. Karpat, Kemal H. (2004), "The Entry of the Ottoman Empire into World War I", *Belleten, Turk Tarih Kurumu*, pp: 688-733, Available at: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/37/eng>.
24. Katouzian, Mohammad Ali (1389), *Government and society in Iran, Qajar extinction and Pahlavi establishment*, translated by Hassan Afshar, 5th edition, Tehran: Central publishing house. [In Persian]
25. Keddie, Nikki R (2003), "War and Reza Shah: 1914-1945", In: *Modern Iran*, Yale University Press.
26. Keyman, E., & Yilmaz, Ş. (2006), *Modernity and Nationalism: Turkey and Iran in Comparative Perspective*, The SAGE Handbook of Nations and Nationalism.
27. Lewis, Bernard (1372), *The Rise of Modern Turkey*, translated by Mohsen Ali Sobhani, Tehran: Tehran University Document Center. [In Persian]
28. Lobell, Steven E (2009), *Threat Assessment, The State, and Foreign Policy*, in: Steven E. Lobell et al., ed., *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
29. Majid, Mohammad Qoli (1390), *England and the Occupation of Iran in the First World War*, translated by Mustafa Amiri, digital publisher: Qamiyeh Computer Research Center of Isfahan. [In Persian]
30. Makki, Hossein (1358), *Modares Kahraman Azadi, Volume One*, Tehran: Translation and Publishing Company. [In Persian]
31. Manager Shanachi, Mohsen (1377), "Political Developments in South Khorasan from the Constitutional Revolution to the End of the Qajar Era", *Political-Economic Information*, No. 132-131, pp. 64-70. [In Persian]
32. Mango, Andrew (2000), *Atatürk*, Woodstock, NY: Overlook, Available at: <https://archive.org/details/ataturk00andr>.
33. Melai Towani, Alireza (1378), *Iran and the National State in the First World War*, first edition, Tehran: Institute of Contemporary History of Iran. [In Persian]
34. Najafi, Musa, Faqih Haqqani, Musa (1383), *history of political developments in Eirat, examination of the components of religion-sovereignty-civilization and the development of the nation-state in the scope of Iran's identity*, third edition, Tehran: Institute of Contemporary History of Iran. [In Persian]
35. Nasaj, Hamid (2012), "Comparison of the modernization of Iran and Turkey during the era of Reza Shah and Atatürk", *Strategic Policy Research*, second year, number 5, pp. 101-130. [In Persian]
36. Nourbakhsh, Younes (2020), "Modernity in Iran and Turkey: Patterns and Problems", *Religious Inquiries*, Vol. 9, No. 18, pp: 225-253.
37. Shamim, Ali Asghar (1378), *Iran during the Qajar Dynasty*, Tehran: Modbar Publishing. [In Persian]
38. Shweller, Randall L (2003), "The Progressiveness of Neoclassical Realism", *International Security*, Vol. 29, No. 2, Available at: <https://direct.mit.edu>.
39. Süleyman, Erkan (2010), "The Invasion of Iran by the Allies during World War II", *Codrul Cosminului*, Vol. 16, No. 2, pp: 109-132.
40. Waltz, Kenneth (1979), *Theory of International Politics*, University of California, Berkley.
41. Wiclawski, Jacek (2011), "Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 1, pp: 170-180.
42. Yenen, Alp & Zürcher, Erik-Jan (2023), *Fragments from a Century: A History of Republican Turkey, 1923–2023*, Available at: <https://www.amazon.com/Hundred-Years-Republican-Turkey-Fragments/dp/9087284101>
43. Zürcher, Erik-Jan (2007), "The ottoman legacy of the kemalist republic", In: *The State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, Available at: <https://www.jstor.org/stable/26200684>.

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۳، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

تأثیر جنگ جهانی اول بر توسعه سیاسی در ایران و ترکیه

محمد عموزاده- دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

سیامک بهرامی* - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

شهرام فتاحی - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۶۱۱-۶۲۹</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: جنگ جهانی اول، نوسازی سیاسی، ایران، ترکیه، رضاشاه، آتاتورک</p>	<p>از منظر نوسازی اشتراکات زیادی بین کشورهای ایران و ترکیه به لحاظ تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و تا حدودی نهادی وجود دارد. بازه زمانی، رهبران، سبک و شیوه نوسازی مشابه به این انتظار شکل داده است که دو کشور مسیر نوسازی سیاسی یکسانی را نیز طی کنند، حال آنکه پس از جنگ جهانی اول ترکیه به سمت دموکراسی و ایران به سمت استبداد سوق داده شدند. چرایی مسیر متفاوت نوسازی سیاسی در دو کشور تبیین‌ها و تحلیل‌های متفاوتی در میان صاحب‌نظران ایجاد کرده است. در این میان پژوهش حاضر به تأثیر جنگ جهانی اول پرداخته است. پرسش اصلی این است که جنگ جهانی اول چگونه بر روند نوسازی سیاسی در دو کشور ایران و ترکیه تأثیرگذار بوده است؟ با استفاده از روش توصیفی-تطبیقی این نتایج حاصل شده است که جنگ جهانی اول باعث اشغال ایران، از بین رفتن استقلال و حاکمیت ملی، ایجاد هرج و مرج، ناامنی، قحطی، تلفات انسانی و تخریب گسترده زیرساخت‌ها بود. در این شرایط مشروطه به نفع ثبات و امنیت قربانی شد و حکومت دیکتاتوری رضاشاه شکل گرفت. در صورتی که جنگ جهانی اول باعث فروپاشی و تجزیه امپراطوری چندقومیتی عثمانی و شکل‌گیری ترکیه نوین با هویت قومی ترکی شد. امپراطوری عثمانی ارتش نسبتاً مدرن و بروکراسی کارآمدی برای آتاتورک بر جای گذاشت. آتاتورک با پذیرش شرایط صلح در جنگ‌های استقلال، از جمله الغای خلافت و پذیرش سکولاریسم، ترکیه را در مسیر نوسازی سیاسی غربی قرار داد. در مجموع جنگ جهانی اول باعث گرایش ایران به سمت مسائل امنیتی و گرایش ترکیه به سمت توسعه بوده است.</p>

استناد: عموزاده، محمد؛ بهرامی، سیامک؛ فتاحی، شهرام؛ (۱۴۰۲). تأثیر جنگ جهانی اول بر توسعه سیاسی در ایران و

ترکیه فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۳). صص: ۶۲۹-۶۱۱

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.289129.3119

مقدمه

هدف پژوهش حاضر بررسی اثرات جنگ جهانی اول بر نوسازی سیاسی در ایران و ترکیه است. مواردی مانند بازه زمانی یکسان، رهبران مشابه و سبک و شیوه نوسازی غربی و همچنین شیوه مقتدرانه و نخبه‌گرایانه مدرنیزاسیون، تأکید شدید بر سکولاریزاسیون و تأکید بر علم و آموزش مدرن و مبارزه با مذهب و سنت برای پیوستن به تمدن مدرن و نیز تلاش برای صنعتی شدن از مهمترین وجوه تشابه بین دو کشور است. این تشابهات نشان می‌دهد که نوسازی در ابعاد و حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در دو کشور مشابه بوده است. با توجه به این اشتراکات انتظار این بود که دو کشور به لحاظ نوسازی سیاسی و روند صعودی گرایش به سمت دموکراسی نیز مسیری مشابه را طی کنند، حال آنکه پس از جنگ جهانی اول ترکیه به سمت ایجاد جمهوری و ایران به سمت استبداد حرکت کردند. به همین لحاظ مسئله اصلی این بود که چرا نوسازی سیاسی در دو کشور روند متفاوتی طی کرد؟ اندیشمندان و صاحب‌نظران دلایل متفاوت و متعددی برای این مسئله مطرح کرده‌اند، ولی پژوهش حاضر با بررسی منابع مختلف متوجه یک خلأ پژوهشی شد و آن خلأ متون علمی بسیار اندک در مورد تأثیر جنگ‌های جهانی بر روند نوسازی سیاسی در دو کشور بود. اگرچه تأثیر جنگ‌های جهانی در ابعاد مختلف بر جوامع و حکومت‌های دو کشور بررسی شده است، ولی در مورد تأثیر این جنگ‌ها بر حیات سیاسی دو کشور، بخصوص از جنبه تطبیقی منابع به شدت کمیاب بوده و مطالب پراکنده است. به همین دلیل پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که جنگ جهانی اول چه تأثیری بر نوسازی سیاسی در دو کشور ایران و ترکیه داشته است؟ فرضیه این است که علیرغم قرار داشتن ایران و ترکیه در منطقه خاورمیانه و در همسایگی یکدیگر، ترکیه نسبت به ایران کمتر از تأثیرات منفی جنگ جهانی اول متأثر بوده و فرصت و امکانات بیشتری برای نوسازی و توسعه بعد از جنگ در اختیار داشته است. جنگ جهانی اول باعث گرایش ایران به سمت مسائل امنیتی و گرایش ترکیه به سمت توسعه بوده است. پژوهش حاضر از روش توصیفی-تطبیقی برای بررسی تأثیر جنگ جهانی اول بر روند نوسازی سیاسی در دو کشور استفاده نموده است. در این مسیر در ابتدا اثرات جنگ در حوزه‌های مختلف به صورت دقیق توصیف می‌گردد، سپس نحوه تأثیرگذاری آن بر نوسازی سیاسی دو کشور تحلیل شده و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. داده‌ها نیز به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند. برای تحلیل بحث نیز از نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک استفاده شده است.

مبانی نظری

واقع‌گرایی نوکلاسیک

واقع‌گرایی نوکلاسیک مابین واقع‌گرایی کلاسیک و نواقعی‌گرایی قرار گرفته است. مهمترین نظریه‌پرداز کلاسیک‌ها مورگنتا است. به اعتقاد وی سیاست را قوانین عینی که ریشه در طبیعت بشر دارد هدایت می‌کند. بشر در ذات خود شرور و خودخواه است. نظام بین‌الملل نیز متشکل از کشورهایی خودخواه و منفعت‌طلب است که به دنبال منافع خود بوده و روابطشان بر حسب قدرت تعریف می‌شود (Beqa, 2017: 319). رئالیست‌ها ذات انسان را بد و شرور می‌دانند، بنابراین خشونت و منازعه در سرشت وی امری طبیعی و غریزی است. رئالیسم سنتی، با تأکید بر افراد، پدیده‌های بین‌المللی را تبیین می‌کند. کلاسیک‌ها رفتار دولت‌ها را دنباله‌رو رفتار افراد در نظر می‌گیرد (Feng & Ruizhuang, 2006: 113). در مقابل نواقعی‌گرایی به سردمداری کنت والتز دارد.

والتز معتقد است دولت‌ها خود را ملزم به اجرای دستورات و قواعد سیستم بین‌الملل نمی‌دانند و در این سیستم، قدرت مرکزی برای نظارت بر اجرای احکام صادره وجود ندارد. از این رو نظام بین‌الملل آنارشیک است (Waltz, 1979: 102). به دلیل اینکه نظام آنارشیک است همه کشورها به هم سوء ظن دارند، بی‌اعتماد هستند و بنابراین به جای تکیه بر کمک دیگران، برای حفظ بقای خود گرایش به خودیاری دارند. به اعتقاد والتز دلیل اینکه کشورهای مختلف با وجود تفاوت‌های زیاد، رفتار مشابهی در سیاست خارجی دارند به تأثیرات ساختاری مربوط است. به باور وی نمی‌توان این شباهت را بر اساس ویژگی‌های واحدها توضیح داد، بلکه لازم است به برداشتی سیستمی از سیاست بین‌الملل متکی بود (Wieclawski, 2011: 173). در این میان،

واقع‌گرایی نوکلاسیک با بهره‌گیری از اصول و فرضیات واقع‌گرایان کلاسیک و نواقح‌گرایان، طرح تبیینی خاص خود را ارائه نموده است.

این نظریه تأثیرگذاری قدرت نسبی دولت در نظام بین‌الملل (به عنوان متغیر مستقل) از طریق ساختار دولت و ادراکات، برداشت‌ها، برآوردها و به طور کلی منافع، هویت‌ها و ترجیحات تصمیم‌گیرندگان از قدرت نسبی دولت (به‌عنوان متغیر میانجی) بر سیاست خارجی و رفتار و راهبرد کشورها در نظام بین‌الملل (به‌عنوان متغیر وابسته) را تحلیل می‌کند (غلام‌نیا و پیرمحمدی، ۱۳۹۹: ۱۱۸). در بینش نوکلاسیک‌ها دولت و جامعه در سیاست خارجی نقش میانجی دارند. بر این اساس در تحلیل سیاست خارجی خصوصیات داخلی کشورها مانند توانایی سیاست‌گذاران در استخراج منابع برای تعقیب و تأمین اهداف خارجی باید لحاظ شود (Elman, 2007: 16). گزینه‌های سیاست خارجی به وسیله رهبران دولت‌ها ساخته می‌شوند و نوع ارزیابی آنان از تهدید اهمیت دارد. در کنار ساختار رسمی دولت، نباید از نقش نخبگان اجتماعی غافل شد که سهم خاص خود را از ارزیابی وقایع و تهدید یا فرصت شمردن آنها دارند (Lobell, 2009: 56). نوکلاسیک اصلی‌ترین بازیگران نظام بین‌الملل را نه دولت‌ها، بلکه رهبران دولت‌ها می‌داند؛ چراکه آنها هستند که در معرض تحولات نظام بین‌الملل قرار دارند. سیاست خارجی دولت‌ها برآیندی از برداشت‌های رهبران از موقعیتشان در نظام بین‌الملل و ملاحظات داخلی مانند بقای رژیم، خطرات، پاداش‌ها و باورهای ایدئولوژیک است. شوئلر بر این باور است که تغییر سریع در رفتار سیاست خارجی هر کشوری در پرتوی برداشت‌های رهبران معنا می‌یابد که در مقایسه با تحول در قابلیت‌ها، ممکن است سریعتر صورت گیرد (Shweller, 2003: 39). با این تفاسیر به منظور بررسی و مقایسه نوسازی در دو کشور ایران و ترکیه، از نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک استفاده می‌شود. به دلیل اینکه عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی در چارچوب ساخت‌های توزیعی قدرت در دو سطح تحلیل، در دو بعد الزامات ساختاری و برداشت نخبگان از این الزامات بر فرایند نوسازی در دو کشور تأثیرگذار بوده‌اند، از نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک برای تشریح این موضوع استفاده شده است، زیرا این نظریه هم به الزامات ساختاری نظام بین‌الملل و تأثیرات آن بر رفتار کشورها و هم به پویای داخلی هر کشور توجه دارد. در واقع این نظریه تلفیق‌کننده سطوح خرد و کلان در سیاست خارجی و رفتار کشورها است، زیرا در این نظریه فشارها و محدودیت‌های سیستمیک از طریق متغیرهای سطح واحد میانجی مانند ادراکات و برداشت‌های تصمیم‌گیرندگان و ساختار دولت بر رفتار دولت‌ها تأثیرگذار است. بنابراین با استفاده از نظریه نوکلاسیک‌ها می‌توان به شیوه مناسبی رفتار متفاوت دولت‌های ایران و ترکیه در مقطع زمانی مورد نظر را بررسی کرده و مورد مقایسه قرار داد.

جنگ جهانی اول و نوسازی سیاسی در ایران

جنگ جهانی اول باعث اشغال ایران و به تبع آن ویرانی، هرج و مرج، ناامنی و قدرت‌یابی نیروهای گریز از مرکز شد. همه این موارد باعث شد تا مردم تشنه امنیت حتی به قیمت برقراری حکومت دیکتاتوری باشند.

پیامدهای اشغال ایران در جنگ جهانی اول

اشغال ایران در جنگ جهانی اول پیامدهای زیادی در ابعاد مختلف برای ایران داشت. نویسندگان و صاحب‌نظران مختلف تأثیر جنگ‌های جهانی را از زوایای مختلف بر ایران بررسی کرده‌اند. در ادامه برای اینکه مشخص شود نوسازی، بویژه نوسازی سیاسی در این شرایط اصلاً امکان‌پذیر نبوده است، به برخی از این موارد به صورت مختصر اشاره می‌شود. به عنوان نمونه، محمدقلی مجد معتقد است که جنگ جهانی اول بزرگترین فاجعه طول تاریخ ایران بود، زیرا بین ۴۰ تا ۵۰ درصد از جمعیت ایران به سبب قحطی و بیماری جان باختند. اسناد وزارت امور خارجه آمریکا نشان می‌دهد که بین ۱۰ تا ۱۳ میلیون ایرانی در طول جنگ بر اثر گرسنگی و بیماری جان باختند. در طول همین جنگ بود که ایران استقلالش را از دست داد و به مدت سی سال عملاً به مستعمره بریتانیا تبدیل شد (مجد، ۱۳۹۰: ۱۹). نیکی کدی هم به ویران شدن زمین‌های کشاورزی، بنگاه‌های اقتصادی، صنایع و تجارت اشاره کرده است (Keddie, 2003: 74). جان فوران علاوه بر مسائل فوق، به قحطی، مصادره محصولات کشاورزی، دامی و خود دام‌ها توسط اشغالگران، مشکلات توزیع، احتکار و به تبع آن تلفات انسانی پرداخته است (فوران، ۱۳۹۲: ۲۹۶). علاوه بر این مصایب، زمام امور از دست زمامداران ایرانی خارج شد و در اختیار نیروهای اشغالگر قرار گرفت. مشخص است که در این شرایط دولت ایران هیچ قدرت و اختیاری برای انجام امورات روزمره خود نداشته، چه برسد به انجام هرگونه اصلاحات و نوسازی.

مسئله دیگر این است که در داخل تفرقه و پراکندگی شکل گرفت و این مسئله به حدی بود که حتی در داخل کشور دو دولت شکل گرفته و عملاً نیروهای ایرانی در جهت حمایت از اشغالگران متفاوت، متفرق شدند. در این مسیر بین نیروهای ایرانی برای پیوستن به متحدین یا متفقین و یا بی‌طرف ماندن اختلاف نظر وجود داشت. جدای از همه این مسائل، در نتیجه جنگ جهانی اول، در اثنا و حتی بعد از جنگ، جنبش‌های گریز از مرکز در سراسر ایران به وقوع پیوست و دولت مرکزی را از حاکمیت بر اقصی نقاط ایران محروم ساخت. کردها در شمال غربی، لرها در غرب، بختیاری‌ها و قشقایی‌ها در مرکز و جنوب، بلوچ‌ها در جنوب شرقی و ترکمن‌ها در شمال شرقی کشور، با توجهی ناچیز به دولت مرکزی، در خطه‌های خود فرمان می‌راندند. از همه مهمتر نهضت جنگلی در گیلان، شیخ محمد خیابانی در آذربایجان، شورشیان سیمیتقو در کردستان، و شیخ خزعل که در خوزستان خواستار استقلال بود، تمامیت ارضی کشور را به خطر انداخته بودند (افخمی، ۱۳۸۷: ۱۹). نبودن حکومت مرکزی قدرتمند، قتل و غارت وسیع، ناامنی و بی‌کفایتی هیأت حاکمه و عوامل دیگری باعث شد تا کشور حدود یک دهه بدون سرپرست رها شود و ملاکین محلی و رؤسای قبایل فرصت یابند تا دوباره ادعای استقلال کرده و قدرت خود را بازسازی کنند.

به اعتقاد نیکی کدی، به همین دلایل «دوره پس از جنگ، شاهد تحولات فکری بود که به گسترش افکار ناسیونالیستی کمک کرد» (Keddie, 2003: 79). این مسائل قطعاً در افکار عمومی تأثیراتی در جهت مطالبه برای ایجاد یک حکومت مرکزی قوی که بتواند و نظم و امنیت را ایجاد کند مؤثر بود. فکر ایجاد حکومت مرکزی قدرتمند حتی در کشور استعمارگر انگلیس نیز شکل گرفت. آنها به دلایل ساختار منطقه‌ای ناشی از همسایگی ایران با رژیم کمونیست شوروی، و به دلیل مبارزه با گسترش افکار کمونیستی و همچنین به دلیل محافظت از هندوستان، به ایجاد یک حکومت ملی و ناسیونالیستی قدرتمند در ایران علاقمند بودند. اوضاع نابسامان سیاسی در واپسین سال‌های فرمانروایی قاجار و درگیری‌ها و ناآرامی‌های داخلی با کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ به دست رضاخان و سید ضیاءالدین طباطبائی به پایان رسید و دوره تازه‌ای از تمرکز نیروها و آرامش و امنیت همراه با اختناق و استبداد آغاز شد (مدیرشانه‌چی، ۱۳۷۷: ۶۷). در ادامه به شرایط مجلس ملی و آنچه از دوره مشروطه به یادگار مانده بود پرداخته می‌شود. مسلم است که با شروع دوره مشروطه، اگر مداخلات خارجی و در ادامه جنگ جهانی اول نبود، نوسازی در ابعاد مختلف، بویژه نوسازی سیاسی، به نحو مناسبی انجام می‌شد. کما اینکه در سال‌های نخستین انقلاب مشروطه، بجز دوره کوتاه استبداد صغیر، اصلاحات سیاسی صورت گرفت، ولی آنچه به این روند پایان داد جنگ جهانی اول بود.

مجلس و مشروطه در جنگ جهانی اول

مهمترین نماد دوره مشروطه مجلس بود که در نتیجه مداخلات خارجی و جنگ جهانی اول، بی‌اثر گردید. صرف نظر از خسارت‌های اجتماعی-اقتصادی جنگ، بسیاری از سازمان‌های متشکل مشروطه از جمله احزاب و گروه‌های سازمان یافته تضعیف و به کلی مضمحل شدند (ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۳). با آغاز سلطنت احمدشاه دوره سوم مجلس ملی نیز در تاریخ ۱۳ آذر ۱۲۹۳ مصادف با ۵ دسامبر ۱۹۱۴ آغاز گردید. این مجلس یک سال و هفت روز فعالیت کرد. در فاصله آغاز جنگ جهانی اول و تعطیلی مجلس تا شروع مجلس چهارم، ۱۹ کابینه بر سر کار آمدند تا سرانجام مجلس چهارم در اول تیرماه ۱۳۰۰ ش، بازگشایی شد (نجفی و فقیه حقانی، ۱۳۸۳: ۴۱۰). آغاز جنگ جهانی اول مصادف با دوره‌ای از تاریخ ایران بود که در پی انقلاب مشروطیت ۱۹۰۵-۱۹۰۹، ایرانیان آماده بودند تا نظم مشروطه را از نو شکل دهند و حکومتی مستقل، پاسخگو و مؤثر برپا کنند. درگیری جهانی بین قدرت‌های بزرگ که با شروع جنگ بزرگ به اوج خود رسید، نهادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران را در بر گرفت، تفرقه و جناح‌گرایی سیاسی را عمیق‌تر کرد و به شدت اصلاحات برنامه‌ریزی شده را تضعیف نمود (Atabaki, 2016).

(1) از همه مهمتر اینکه با شروع جنگ جهانی اول مجلس سوم که تازه شروع شده بود، بزودی تعطیل شد (شمیم، ۱۳۷۸: ۵۸۶). دولترین روس و انگلیس، با تشکیل دولتی که منافع آنها را رعایت نمی‌کرد مخالفت و کارشکنی می‌کردند. در فاصله سقوط اولین کابینه مستوفی بعد از جنگ جهانی اول تا تشکیل کابینه سپهدار تنکابنی، پنج کابینه به قدرت رسیدند که آخرین آنها کابینه دوم مستوفی‌الممالک بود. این کابینه‌ها به دلیل بحران‌های داخلی و فشارهای دولترین ناتوان ماندند و کاری از پیش نبردند. موضوعی که در دوره دوم صدارت مستوفی‌الممالک رخ داد و در کاهش موقعیت و اقتدار حکومت مرکزی نقش بسیار مؤثری داشت، مسئله «کابینه مهاجرت» یا دولت موقت ملی در کرمانشاه بود. دولت مستوفی‌الممالک تصمیم گرفت پایتخت را به

اصفهان منتقل کند. این امر به تأسیس دولت موقت ملی در کرمانشاه ختم شد (اکبری، ۱۳۹۴: ۱۰۱-۱۰۰). با این حال در سال ۱۹۱۶ کرمانشاه به دست نیروهای روس افتاد و دولت موقت ملی فروپاشید (Atabaki, 2016: 3). عدم بازگشت مهاجرین در پاسخ به دعوت‌های مکرر مستوفی‌الممالک یکی از فرصت‌های جنگ جهانی اول را برای همیشه از چنگ ایران خارج ساخت، زیرا که عدم مراجعت نمایندگان، تعطیلی مجلس و مشروطه، خودکامگی یا بی‌دفاع ماندن دولت را در برابر فشار مضاعف متفقین در پی داشت. انحلال مجلس نیز به اضمحلال احزاب سیاسی نوظهور انجامید و کشور در برابر تهاجمات بی‌امان متفقین قرار گرفت (ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۲۹۶). بروز این وضعیت دقیقاً به معنای زوال موقعیت سیاسی حکومت و دولت مرکزی بود.

به نوشته کاتوزیان، «بین سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ دوازده دولت تشکیل شد، البته بعضی از رؤسا بیش از یک بار دولت تشکیل دادند. در مجموع از سال ۱۹۱۰ تا ۱۹۱۸ بیست دولت عوض شد و میانگین عمر دولت‌ها از پنج ماه تجاوز نکرد» (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۱۰۷). گذشته از این، مجلس در ایجاد ارتش مدرن تلاش کرد، اما شکست خورد و نتوانست امور مالی کشور را اصلاح کند یا از موارد تحمیل شده توسط روسیه و انگلیس دوری کند و در عین حال نتوانست یک دولت مرکزی قوی را ایجاد کند. این موارد حسرت‌ها و ناکامی‌های دولت مشروطه بود که بعداً رضاشاه و نخبگان حامی او سعی در برآوردن این موارد در مسیر پروژه مدرن‌سازی کشور نمود (Jaberi, 2022: 62). عدم کامیابی در اقتباس مظاهر مدرنیسم، هرج و مرج و از هم گسیختگی که در نتیجه جنگ داخلی پس از انقلاب مشروطه و مداخله و اشغال نظامی بیگانگان پدید آمد، باعث شد که ایرانیان توجه به سوی جامعه مدنی باز و تغییرات گسترده سیاسی و اجتماعی مربوط به آن را فراموش کنند و برای حفظ وحدت ملی، امنیت داخلی و کسب نمادهای ظاهری مدرنیته، طالب دولت و فردی اقتدارگرا با قدرت نظامی برتر گردند و راه را برای استقرار و تثبیت حکومت پهلوی هموار گردد. بنابراین یکی از پیامدهای جنگ جهانی اول کمک به قدرت‌گیری رضاخان بود.

ایران در پی امنیت؛ ظهور رضاشاه

در نتیجه جنگ جهانی اول ایران اشغال شد. این مسئله باعث شد که حکومت قاجارها بیش از پیش تضعیف شود و نیروها و جنبش‌های فراوانی در اقصی نقاط کشور شکل گرفته بگیرد. در نتیجه هرج و مرج و بی‌نظمی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی حکومت قاجار را از حالت نیمه متمرکز که داشت، تبدیل به یک حکومت غیرمتمرکز کرد. در این حالت شاه قاجار فقط به پایتخت و اطراف آن تسلط داشت. هرج و مرج، ناامنی و نابسامانی امور افکار عمومی به همراه نخبگان جامعه را در مورد لزوم تشکیل یک حکومت مقتدر مرکزی متفق گرداند. به اعتقاد کاتوزیان، «اگر نمایندگان افکار عمومی در ایران در اواخر جنگ جهانی اول در مورد یک چیز اتفاق نظر داشتند، آن چیز لزوم اعاده نظم و انضباط تا حدی بود که اوضاع را قابل تحمل کند. اما اگر آنها این ضرورت را از زاویه عقلانی و یا عاطفی احساس می‌کردند، توده مردم آن را با گوشت و پوست و استخوان خود لمس می‌کردند. اینان هرج و مرج را نتیجه استقرار نظام مشروطه می‌دیدند و از ریشه‌های تاریخی عمیق آن بی‌خبر بودند، از این رو اعتقاد خود را به حکومت مشروطه از دست دادند و اکنون آن را جز بی‌نظمی و بی‌قانونی عمومی که حتی ثبات عادی و پیشینی‌ناپذیری نسبی نظام استبدادی را از آنها گرفته بود، نمی‌یافتند» (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۱۲۴). به نوشته کاتوزیان: «چون هرج و مرج به دست نیروهای طالب دیکتاتوری از بین می‌رفت، مشروطیت چندان امکان بقا نداشت و دوام نیاورد» (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۳۵۶). به هر حال حکومت مشروطه نتوانسته بود نظم و امنیت و نیروی نظامی مقتدر به ارمغان آورد و از کشور محافظت کند.

در چنین شرایطی بسیاری از ایرانیان حکومتی می‌خواستند که قدرت کافی برای ایجاد تمرکز، فرمانروایی کارآمد و اجرای اصلاحات عمده را داشته باشد. چنین حکومتی به دنبال کودتای فوریه ۱۹۲۱ (اسفند ۱۲۹۹) شکل گرفت. قبل از تشکیل چنین حکومتی، شرایط برای تشکیل آن بسیار مساعد شده بود، بویژه اینکه یکی از نتایج جنگ جهانی اول شکلگیری اندیشه‌های ناسیونالیستی در بین کشورهای درگیر در جنگ بود. شرایط ساختاری نظام جهانی و منطقه‌ای نیز ایجاب می‌کرد که در ایران یک حکومت مرکزی مقتدر شکل بگیرد، زیرا در مرزهای شمالی ایران رژیم کمونیستی شکل گرفته بود و در صورت تداوم هرج و مرج می‌توانست این ایدئولوژی به ایران سرایت کرده و در نهایت برای محافظت از حریم هندوستان، حکومت انگلستان متقاعد شده بود که منافع خود را با ایجاد یک حکومت مرکزی در ایران به پیش برد. کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ که طلیعه طرح انگلیس بود جز نام و خاطره‌ای از حکومت قانون و مشروطه به جای نگذاشت (شمیم، ۱۳۷۸: ۵۸۷). بدین ترتیب انگلستان که قدرت بلامنازع در ایران شده بود، کمک کرد تا رضاخان به قدرت برسد.

رضاشاه و هدایت مشروطه به سمت استبداد

آبراهامیان معتقد است: «در حالی که با انقلاب مشروطه ۱۲۸۸-۱۲۸۵ نظام مشروطه لیبرال جایگزین نظام استبداد قاجاری شده بود، کودتای ۱۲۹۹ نیز در راستای از بین بردن ساختارهای پارلمانی و ایجاد حکومت مطلقه پهلوی بود» (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۱۲۹). در بخش‌های قبل به وضعیت داخلی کشور و لزوم ایجاد حکومت مطلقه اشاره شد. اگر با روایت واقع‌گرایان نوکلاسیک شرایط تحلیل گردد باید گفت بدون شک شرایط بین‌المللی و شرایط داخلی اعم از وضعیت پراکندگی و تفرق ملی و اوضاع اقتصادی و سیاسی، ضرورت چنین تمرکزی در منابع قدرت را ایجاب می‌کرد. رضا شاه و نخبگان ایرانی تهدیدهای ساختاری را دریافتند و برای کاستن از اثرات ساختاری سعی در تولید و تمرکز قدرت کردند. به نوشته بشریه: «کوشش در زمینه تمرکز منابع قدرت، لازمه ایجاد امنیت، وحدت ملی و تحولات اجتماعی و اقتصادی تلقی می‌شد و به طور طبیعی به گسترش مشارکت و نهادسازی سیاسی معطوف نبود. حکومت رضاشاه گرچه برخی شیوه‌های اعمال قدرت خودسرانه و خودکامه را به سبک حکام پیشین به کار می‌برد، برخلاف حکومت‌های قدیم با تمرکز بخشیدن به منابع قدرت، برای نخستین بار مبنای ساخت دولت مطلقه را ایجاد کرد» (بشریه، ۱۳۹۰: ۶۹-۶۶). وضعیت داخلی کشور به تقلیل یافتن و محدود شدن کمی و کیفی خواسته‌ها و اصول مشروطیت منجر شد و ایجاد حکومت مقتدر مرکزی به مهمترین خواست سیاسی بدل گردید.

همانطور که آجودانی مطرح کرده است: «سردار سپه زمانی از راه رسید که ایران خسته از همه افت و خیزها، تشنه امنیت و آرزومند یک حکومت مرکزی مقتدر بود. او قهرمان توانمند و مقتدر مشروطیتی بود که دموکراسی در آن در پای درخت استقلال و اقتدار ایران قربانی شده بود. او دو خواست مهم مشروطیت ایران، یعنی ایجاد حکومت مقتدر مرکزی و مدرن ساختن جامعه سنتی عقب مانده را با همه تناقضاتی که در مدرنیسم و تجدد ایرانی وجود داشت در برنامه کار خود قرار داد و در ظرف بیست سال چهره جامعه ایران را دگرگون ساخت» (آجودانی، ۱۳۸۷: ۴۴۱). بر این اساس، پروژه نوسازی دولت در زمان رضاشاه، میراث مستقیم انقلاب مشروطه بود. تمرکز دولت و ارتش یکپارچه؛ اصلاحات در امور مالی، قوانین مدنی و جزایی، و آموزش عمومی مدرن و مفاهیم «قانون و نظم» همگی از بحث‌های دوره مشروطه بیرون آمدند و به شکل‌دهی به اهداف نوسازی دوران رضاشاه ادامه دادند. به بیان دقیق‌تر، اصول نوسازی رضاشاه و نخبگان حامی او بر اساس تجربیات انقلاب مشروطه شکل گرفتند و بعدها بسیاری از اهداف غیرسیاسی و برخی از اهداف سیاسی آن را اتخاذ کردند. آنچه آنها به این ترکیب اضافه کردند تأکید بر ساخت یک دولت مرکزی قوی به عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از روند مدرن‌سازی کشور و به عنوان تنها راه نجات آن از فروپاشی داخلی و تهدیدهای خارجی بود (Jaberi, 2022: 63). بزرگترین دستاورد رضاشاه برقراری نظم و ثبات در پی هرج و مرج بود، ولی اینکه دستاورد او تکیه به اعضای آهین شخص حاکم داشت، اجازه نمی‌داد که حکومت نامشروط او به توسعه سیاسی پایدار بینجامد (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۱۱۷). البته جنگ جهانی اول باعث شده بود که هیچ اثری از اصلاحات و نوسازی‌ای که از دوره مشروطه به بعد انجام شده بود باقی نماند.

رضاشاه در زمانی که ایران جامعه ایلی و عشایری بود جانشین قاجار شد. هیچ دولتی با نهادهای مدرن وجود نداشت و مجلس جوان شکننده بود. بنابراین، رضاخان نیاز به تأسیس نهادهای مدرن داشت. رضاخان به دلیل اوضاع نابسامان پس از مشروطیت به شدت به زور نیاز داشت و از این رو قدرت نظامی خود را به گونه‌ای گسترش داد که در نهایت به یک دیکتاتور واقعی بدون تعهد به قانون تبدیل شد (Nourbakhsh, 2020: 242). بنابراین میراث جنگ جهانی اول برای رضاشاه تقریباً هیچ بود. به همین دلیل رضاشاه می‌باید از صفر شروع کرده و همه منابع کشور را صرف تثبیت امور، ایجاد نظم و امنیت می‌کرد. اشغال ایران در جنگ جهانی اول و از بین رفتن حاکمیت و استقلال ایران باعث شده بود که مهمترین دغدغه رضاشاه قبل و بعد از رسیدن به سلطنت این باشد که ایران به عنوان یک کشور مستقل ایجاد گردد. برای این منظور به بروکراسی، ارتش قدرتمند و سیستم مالیاتی کارآمد نیاز داشت. رضاشاه ارتش و بوروکراسی مدرنی را ایجاد کرد که بتواند به پیشبرد نوسازی کشور، البته نوسازی دولتی و از بالا در جنبه‌های مختلف کمک کند. رضاشاه و اطرافیانش «مدرنیزاسیون از بالا» را راهی برای تبدیل ایران به ملتی قدرتمند و با احترام به خود می‌دانستند که می‌تواند در دنیای مدرن مستقل و محترم بماند (Keddie, 2003: 87). مهمترین

دغدغه شاه ایجاد استقلال بود. وی فکر می‌کرد که راه کسب استقلال سیاسی در عرصه بین‌المللی، پایان دادن به نفوذ علما و گروه‌های سیاسی است (Süleyman, 2010: 111).

رضاشاه و نخبگان ملی‌گرای حامی او هیچ‌گاه تلاش جدی برای متقاعد کردن توده‌ها برای پیوستن به برنامه نوسازی غربی انجام ندادند و در عوض تصمیم گرفتند که دستورات خود را بر جامعه تحمیل کنند و این شیوه مقتدرانه و فرماندهی اصلاحات، نیروی اصلی تضعیف موفقیت آن بود (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۱۷۳-۱۷۲). بی‌اعتنایی رضاشاه به دموکراسی، مجلس و نمایندگی به عنوان آرمان‌های لیبرالی انقلاب مشروطه و تمرکز قدرت در شخص وی، از ظهور یک حزب سیاسی مهم یا طبقه‌ای از سیاستمداران توانا جلوگیری کرد که برنامه مدرنیزاسیون را در طول سلطنت او و پس از آن با قدرت انجام دهند. در زمان او، مجلس، که محور انقلاب مشروطه بود، دیگر یک نهاد سیاسی مهم نبود و به مهره‌ای برای رسمیت دادن به احکام شاه تبدیل شد (Jaberi, 2022: 72).

شاه سعی داشت نهاد باستانی سلطنت در ایران را زنده نگه دارد. سبک حکومت وی به معنای یک سیستم پاتریمونیا ل بود که در آن وفاداری به شاه جایگزین وفاداری به دولت به معنای حکومت دموکراسی شد. بنابراین نسخه دولت محور مدرنیته که از طریق ناسیونالیسم در ایران ترویج می‌شد، شامل دموکراسی نبود و در نتیجه «کسری دموکراسی» یکی از مشخصه‌ها و حوزه‌های اصلی آسیب‌های فرآیند مدرن‌سازی در ایران باقی ماند (Keyman & Yilmaz 2006, 346). بنابراین با وجود اصلاحات و نوسازی در ابعاد مختلف آموزشی، حقوقی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به سبک غربی، نوسازی سیاسی رقم نخورد. بنابراین نوسازی سیاسی در ایران در این مقطع به طرز آشکاری متأثر از پیامدهای ساختاری نظام بین‌الملل، جنگ جهانی اول و برداشت نخبگان سیاسی از ساختار نظام بین‌الملل بود. رضاخان که خود فردی نظامی بود و از نزدیک جنگ، هرج و مرج، بی‌نظمی، کشتار و قحطی را درک کرده بود، به فکر اعاده نظم و امنیت و استقلال کشور بود. وی به چشم دیده بود که اشغالگران به دلیل داشتن قدرت برتر کشور را اشغال کرده و بر سرزمین ایران حاکم شدند. به همین دلیل قبل از اینکه به مشروطه فکر کند به کسب قدرت لازم برای مقابله با بیگانگان فکر می‌کرد. به این ترتیب مشخص می‌شود که این پیامدهای ساختاری بین‌المللی و جنگ جهانی اول بود که در ابتدا به ذهنیت تشکیل یک حکومت مقتدر مرکزی به بهای قربانی شدن اصول مشروطیت شکل داد، و در وهله بعد با ایجاد حکومت استبدادی رضاشاهی، نوسازی در راستای تمرکز قدرت شکل گرفت.

جنگ جهانی اول و نوسازی سیاسی در ترکیه

امپراطوری عثمانی در جنگ جهانی اول به نفع متحدین وارد جنگ شد. این جنگ تبعات و پیامدهای زیادی برای عثمانی در بر داشت که به دلیل گستردگی بحث، فقط به پیامدهایی که بر نوسازی این کشور تأثیرگذار بوده است پرداخته می‌شود.

شکست عثمانی و پیامدهای آن

در ابتدا باید از تلفات نظامی و غیرنظامی امپراطوری سخن به میان آورد که آمارهای ارائه شده توسط اندیشمندان و نهادهای مختلف متفاوت است. به طور کلی ارتش عثمانی با کمتر از سه میلیون سرباز با متفقین جنگید. از این تعداد بیش از ۸۰۰ هزار نفر کشته شدند. با این حال، از هر پنج شهروند عثمانی که می‌مردند، چهار نفر غیرنظامی بودند. بسیاری از قحطی و بیماری تسلیم شدند، اما برخی دیگر، از جمله حداقل یک میلیون ارمنی در نتیجه انتقال جمعیت و قتل عام جان باختند (Bostanci, 2014: 2). مطابق با آمار دیگر، بیش از دو سوم نیروی نظامی عثمانی در طول جنگ قربانی شدند. به ازای هر سربازی که در اثر نبرد کشته می‌شد، دو سرباز بر اثر بیماری جان خود را از دست می‌دادند. با پایان یافتن جنگ، تعداد کشته شدگان ارتش عثمانی حدود ۶۵۰ هزار نفر بود (Fatih Baş, 2017: 5). همچنین از نظر اقتصادی و انسانی، این جنگ به همان اندازه تلفات نظامی فاجعه‌آمیز بود. بدهی عمومی تحت فشارهای جنگ چهار برابر شد. قحطی و شرایط بد اقتصادی رنج گسترده‌ای را در مردم غیرنظامی ایجاد کرد. بیماری‌ها، قحطی و مهاجرت‌های اجباری به خسارات نظامی و غیرنظامی وسیع انجامید (Fatih Baş, 2017: 1). مهم‌ترین تأثیری که این جنگ بر امپراطوری داشت، فروپاشی و تجزیه آن بود.

در نهایت، با شکست عثمانی، طی قرارداد صلح مورد روز که در اکتبر ۲۰۱۸ بین عثمانی و انگلیس منعقد شد، متحدین بر بسیاری از متصرفات سابق عثمانی مسلط شدند، شرایط به گونه‌ای تحقیرکننده بود که علیرغم اینکه حکومت عثمانی شرایط صلح را پذیرفت، برخی افسران ارتش از جمله مصطفی کمال در مقابل آن مقاومت کردند. او توانست در سپتامبر ۱۹۲۲ یونان را

شکست دهد، و علیه انگلستان که تنگه‌های بسفر و داردانل را در اختیار داشت به نبرد پردازد. لوید جرج در نهایت درخواست تجدیدنظر در پیمان صلح را پذیرفت. بر این اساس پیمان جدیدی در کنفرانس لوزان در مورخه ۲۴ ژوئیه ۱۹۲۳ گشوده شد (گرنویل، ۱۳۷۷: ۲۲۲). که بر اساس آن برخی از سرزمین‌های از دست رفته به ترکیه اعاده شد. به همین دلیل مصطفی کمال به قهرمان ملی ترکیه تبدیل شد. یک نتیجه دیگر جنگ این بود که پایه‌های کشور ترکیه امروزی با سیستم سیاسی جمهوری به دست مصطفی کمال پی‌ریزی شد. بعلاوه اینکه این جنگ با تمام خساراتی که به بار آورد، از برخی جهان‌سودمندی‌هایی را برای ترکیه نوین در پی داشت، از جمله اینکه باعث همگن‌تر شدن جمعیت ترکیه نسبت به قبل شد.

تعداد یهودیان و مسیحیان در طول جنگ جهانی اول به دلیل مهاجرت و جابجایی اجباری به شدت کاهش یافت. این مسئله باعث شد که مسلمانان در ترکیه بر سایر گروه‌ها مسلط شوند. قبل از جنگ جهانی اول حدود ۸۰ درصد مردم امپراطوری عثمانی مسلمان بودند، ولی این عدد در سال ۱۹۲۱ به ۹۸ درصد افزایش پیدا نمود. ترک‌ها و کردها دو گروه قومی بزرگ مسلمان در قلمرو جدید بودند (Evans, 2016: 51). بنابراین قلمرو جدید دارای ترکیب همگن‌تری نسبت به دوره امپراطوری ایجاد کرد. در نتیجه جنگ جهانی اول، جنگ استقلال ترکیه و پیامدهای آن، جوامع بزرگ مسیحی این قلمرو را ترک کردند و ۹۸ درصد از جمعیت ۱۳ میلیونی در آغاز جمهوری مسلمان بودند (Zürcher, 2007: 96). علاوه بر این، جنگ جهانی اول مستقیماً به جنگ استقلال ترکیه منجر شد که تا سال ۱۹۲۳ طول کشید و در نهایت ترکیه نوین شکل گرفت که با برچیدن سبسط سلطنت و خلافت، نوسازی در ابعاد مختلف را به سبک غربی انجام داد (Bostanci, 2014: 2). بر این اساس باید گفت جنگ جهانی اول علاوه بر پیامدهای مشترکی برای ایران و ترکیه مانند تلفات بالای نظامی و غیرنظامی، ویران شدن زیرساخت‌ها و اقتصاد، گسترش بیماری‌های همه‌گیر، قحطی، و ... که به هرج و مرج، ناامنی و از دست رفتن زندگی عادی مردم شده بود، برای ترکیه دارای مزیت‌هایی بود که توانست از ویرانه‌های جنگ جهانی اول، به شکلی نوین سر برآورده و به حیات خود ادامه دهد. به دلیل اینکه امپراطوری عثمانی ترکیبی بسیار ناهمگون داشت، جنگ‌های استقلال در این سرزمین، همواره باعث دخالت قدرت‌های بزرگ و درگیر شدن امپراطوری با آنها می‌شد، ولی جنگ جهانی اول این نقطه ضعف را از بین برد و باعث شد که ترکیه نوین با ترکیبی همگون‌تر از قبل شکل بگیرد. مسئله دیگر اینکه ایران قبل از جنگ جهانی اول در حین جنگ و حتی بعد از آن در اشغال قدرت‌های بزرگ بود و عملاً این کشور حاکمیت، دولت و مجلسی برای طرح و پیشبرد برنامه‌های نوسازی نداشت، ولی عثمانی در اشغال نبود، و صرفاً پیامدهای شکست را پذیرفت. بنابراین عثمانی حتی در طول جنگ، به دلیل شکلگیری ناسیونالیسم ترکی، اقداماتی را جهت نوسازی انجام داد. یکی دیگر از مهمترین اشتراکات تأثیرات جنگ جهانی اول در دو کشور این بود که جنگ باعث ظهور دو چهره نظامی در دو کشور بود که بعدها زمام امور و سرنوشت دو کشور را به دست گرفته و نوسازی به شیوه غربی را با اشتراکات فراوان انجام دادند.

ظهور کمال آتاتورک و نقش وی در نوسازی سیاسی

موفقیت‌های نظامی مصطفی کمال در جنگ جهانی اول باعث شد به درجه سرهنگی ارتقا یابد و از او در استانبول مانند یک قهرمان استقبال شود. وی تنها فرمانده نظامی ارتش عثمانی بود که در خلال جنگ هیچ‌گاه شکست نخورد. بعد از قبول شرایط صلح در اکتبر ۲۰۱۸ طی قرارداد مودروز، نیروهای عثمانی از جبهه‌های جنگ فراخوانده شدند، ولی مصطفی کمال از این امر سر باز زد، و با رد مفاد قرارداد صلح، شروع به جنگ با نیروهای اشغالگر نمود (نساج، ۱۳۹۲: ۱۰۴). وی با شکست دادن یونانی‌ها از مجلس کبیر ملی مفتخر به کسب لقب «غازی» به معنای فاتح شد (لویس، ۱۳۷۲: ۳۵۶). سپس با انگلیس طی معاهده لوزان به توافق رسید. این مسئله نشان می‌دهد که تحولات یک کشور را فقط عوامل ساختاری تعیین نمی‌کنند، بلکه این رهبران و نخبگان جامعه هستند که با درک شرایط، فرصت‌ها و تهدیدات ساختاری و درک شرایط داخلی، از جمله امکان بسیج توانمندی‌های داخلی، می‌توانند مطابق با آنچه در واقع‌گرایی نوکلاسیک مطرح است، در تحولات دخیل و مؤثر باشند.

به هر حال جنگ جهانی اول باعث ظهور آتاتورک شد. وقایعی که منجر به نابودی امپراطوری شد، تأثیر زیادی بر جمهوری آینده ترکیه گذاشت، زیرا به آتاتورک اجازه داد تا در رتبه نظامی ارتقا یابد و در سراسر ترکیه به عنوان یک قهرمان ملی شناخته

شود (Evans, 2016: 45). پس از پایان جنگ، آتاتورک، ریاست کنگره سیواس^۱ را بر عهده داشت، که نشستی با حضور شخصیت‌های سیاسی ترکیه بود. اعلامیه‌های کنگره، که مهمتر از همه فراخوانی برای ترکیه مستقل بود، منجر به ایجاد مجلس ملی کبیر^۲ ترکیه شد که پس از اشغال استانبول توسط بریتانیا تشکیل شد. این مجلس در ۲۳ آوریل ۱۹۲۰ و در میانه جنگ استقلال ایجاد شد و هدف آتاتورک این بود که از بازمانده‌های امپراطوری عثمانی یک حکومت جدیدی بنا کند. اعضای پارلمان جدید مصطفی کمال را به عنوان رئیس‌جمهور انتخاب کردند. یک جنگ داخلی در سال ۱۹۲۰ شروع شد که سرنوشته این مجلس را تعیین می‌کرد. در شرق، جنوب و غرب، شورش‌های مختلف جوانه زد که عصمت اینونو و آتاتورک توانستند شورش‌ها را سرکوب کنند (Akşin, 2005: 155-156).

مصطفی کمال بر یونانی‌ها، ارامنه و سلطان عثمانی چیره شد و سپس دست به تحکیم قدرت زد. برای این منظور در ابتدا در مارس ۱۹۲۰ پایان سلطنت را اعلام نمود و از آن لحظه به بعد مجلس کبیر ملی تنها نهاد مشروع حکومتی گردید، اما مجلس و آتاتورک آخرین ضربه را به پیکره امپراطوری عثمانی وارد کردند و خلافت را در گام بعد ملغی نمودند (Mango, 2000: 364). (366) نخستین خدمت آتاتورک پس از نجات ترکیه از جنگ جهانی و موفقیت‌های نظامی، ایجاد رژیم جمهوری بود. جمهوری مدرن ترکیه جانشین امپراتوری عثمانی بود که بر سرزمینی وسیع متشکل از چندین اقلیت قومی- نژادی و مذهبی حکومت می‌کرد. البته جمهوری که ظهور کرد هنوز یک جمهوری چند قومیتی و چند زبانه، ولی با اکثریت بزرگ ترک‌ها و اقلیت‌های قابل توجهی از کردها و عرب‌ها بود، اما به مراتب کمتر از امپراتوری عثمانی چند قومیتی بود (Zürcher, 2007: 96). قانون اساسی ۱۹۰۶ به پیشنهاد آتاتورک توسط پارلمان مورد بازنگری قرار گرفت. آتاتورک پیشنهاد کرد که ترکیه متعلق به ملت ترک است و یک حکومت مشروطه ضروری است (Nourbakhsh, 2020: 235). هنگامی که مجلس گامی رادیکال برای لغو سلطنت در نوامبر ۱۹۲۲ برداشت، ترکیه به تنها رژیم جمهوری‌خواه در بالکان و خاورمیانه تبدیل شد. از آن زمان به بعد، شکل حکومت جمهوری به قوت خود باقی ماند.

با توجه به حذف نهاد سلطنت و خلافت، آتاتورک از مخالفت‌های داخلی، بویژه قشر مذهبی واهمه داشت. به همین دلیل وی نیز به مانند رضاشاه در ابتدا سعی در تثبیت قدرت در داخل داشت. بر این اساس در ابتدا یک رژیم تک حزبی می‌توانست آتاتورک را به اهداف چندمنظوره‌اش برساند. ترکیه جدید تحت هدایت رژیم تک حزبی کمالیستی ادامه کمیته اتحاد و ترقی «ترک‌های جوان» بود که از زمان تصرف قدرت در کودتای ۱۹۱۳ تا شکست نظامی آن در سال ۱۹۱۸ به عنوان یک دولت تک حزبی بر امپراتوری عثمانی حکومت و جنگ را اداره می‌کرد (Yenen & Zürcher, 2023: 14). با توجه به اینکه عثمانی یکی از نیروهای درگیر در جنگ بود و برخلاف ایران از همان ابتدای جنگ یا قبل از آن به اشغال قدرتهای بزرگ درنیامده بود، این کمیته که در واقع بر امپراطوری حاکم بود، در طول جنگ با به دست گرفتن قدرت انحصاری، در ابتدا به فکر سرکوب شورش‌ها و در ادامه به فکر اصلاحات سکولار بود.

بنابراین جنگ جهانی اول مقدمات سکولاریسم را در ترکیه با موفقیت به سرانجام رسانده بود تا آتاتورک در مرحله بعد با مخالفت شدید مذهب و سنت مواجه نشود. با این توضیحات، مصطفی کمال و نخبگان حامی او به تلاش‌های همزمان خود برای ملت‌سازی و مدرن‌سازی شکل دادند. کمالیست‌ها غرب‌گرایان رادیکال جنبش ترک‌های جوان را به عنوان الگوی راهنمای خود قرار دادند. تلاش آنها این بود که جامعه خود را به شیوه غربی هم «مدرن» و هم «متمدن» سازند (Zürcher, 2007: 96). قانون اساسی جدید که توسط مجلس ملی در رژیم جدید تهیه شد، بر حاکمیت نامحدود مردمی که به ملت واگذار شده بود تأکید کرد و ایده رادیکال جمهوری‌خواهی را مطابق با انقلاب فرانسه تبلیغ نمود. مسئله هویت ملی مهم‌ترین حوزه برای کمالیست‌ها بود و آنها سعی کردند یک ناسیونالیسم ترکی مبتنی بر سرزمین مشترک، زبان، فرهنگ و آرمان‌های ترکی با تأکید بر این نژاد ایجاد کنند (Zürcher, 2007: 108). بسته ایدئولوژیکی که کمالیست‌ها اتخاذ کردند شامل آرمان‌های مختلفی بود که بیشتر آنها از ترک‌های جوان به عاریت گرفته شده بود.

1- Sivas Congress

2- Grand National Assembly

آرمان ترک‌های جوان شامل علم‌گرایی، ماتریالیسم و سکولاریسم، همراه با نگرش دولت‌محور، رگه آموزشی قوی، نخبه‌گرایی و بی‌اعتمادی به توده‌ها، کنش‌گری فعال و اعتقاد به پیشرفت می‌شد (Jaberi, 2022: 81-82). این اخلاق انقلابی جدید که از آن به کمالیسم یاد می‌شود، پیرامون کیش شخصیتی کمال‌آتاتورک شکل گرفت (Yenen & Zürcher, 2023: 11). بدین ترتیب پروژه نوسازی در هر دو کشور حول شخصیت مسلط و ذهنیت غرب‌گرای هر دو رهبر می‌چرخید. با این طرز تفکر اصول پروژه مدرن‌سازی در کشورهایشان شکل گرفت. با این حال، آنها از یک جنبه کاملاً متفاوت بودند: در حالی که رضاشاه سلطنت را برگزید و وفاداری به سلطنت پهلوی را برای نخبگانی که با وی کار می‌کردند ضروری می‌دید، آتاتورک ریاست‌جمهوری را انتخاب کرد، حزبی راه‌اندازی کرد و تأکید کمتری بر وفاداری به شخص خود نسبت به وفاداری به آرمان‌های جمهوری داشت.

تأثیر جنگ جهانی اول بر نوسازی سیاسی در ترکیه

با وجود شکست در جنگ جهانی اول، امپراطوری عثمانی در اشغال نیروهای بیگانه و قدرت‌های بزرگ نبود، به همین دلیل بسیاری از ساختارهای آن دست نخورده باقی ماند و به ترکیه نوین رسید. مرکز فرهنگی و اداری امپراتوری و بخش قابل توجهی از ارتش، بوروکراسی اداری و مدنی آن و افراد با تجربه سیاسی برای جمهوری جدید باقی ماندند. این مسئله به دولت جدید کمک کرد تا قدرت خود را در هر گوشه از جمهوری جدید در زمان مناسب به نمایش گذاشته و کشور را به خوبی در مقابل تهدیدات اداره کند. رهبران جمهوری جدید عمدتاً از افسران نظامی و تا حدی بوروکرات تشکیل می‌شدند و محصول «مؤسسات آموزشی مدرن امپراتوری» بودند. این افراد در گذشته عضو یا وابسته به کمیته اتحاد و ترقی بودند. همچنین، دولت جدید وارث برجسته‌ترین دانشکده‌های امپراتوری شد که افسران ارتش و بوروکرات‌های توانا مانند آکادمی خدمات کشوری و آکادمی نظامی را آموزش می‌دادند (Jaberi, 2022: 80). با این وجود، رضاشاه و نخبگان حامی او وارث دولتی ضعیف با سطح بسیار پایین تمرکز و ارتش و بوروکراسی کاملاً توسعه نیافته بودند.

دولت متأخر قاجار نمی‌توانست قدرت خود را به طور مؤثر فراتر از پایتخت نشان دهد و برای اداره امور کشور به ائتلاف‌های مختلف با سرشناسان محلی نیمه فتوئال و سران طوایف مختلف کوچ‌نشین وابسته بود. این مراکز مختلف قدرت به این معنی بود که هیچ برنامه‌ریزی مرکزی و قدرت مؤثری برای انجام اصلاحات لازم برای مدرن کردن دولت، ارتش، بوروکراسی و جامعه وجود نداشت (Hashim, 2021: 1). اولین پادشاه پهلوی در زمانی که ایران جامعه ایلی و عشایری بود جانشین قاجار شد. هیچ دولتی با نهادهای مدرن وجود نداشت و مجلس جوان شکننده بود. نهادها و زیرساخت‌های اندک دوره قاجار در نتیجه جنگ فرسوده یا کاملاً ویران شده بودند. بنابراین، رضاخان نیاز به تأسیس نهادهای مدرن داشت، در حالی که آتاتورک وارث یک دولت مرکزی قوی و اصلاحات نیمه مدرن بود که توسط پادشاهان عثمانی آغاز شده بود. رضا شاه به دلیل اوضاع نابسامان پس از مشروطیت، هرج و مرج و ناامنی به شدت به زور نیاز داشت و از این رو قدرت نظامی خود را برای ایجاد ثبات و مدیریت کشور افزایش می‌داد (Nourbakhsh, 2020: 242). تأسیس حزب جمهوری‌خواه خلق در ترکیه نیز مرتبط با همین مسائل قابل تحلیل است.

تأسیس یک حزب سیاسی مدرن تحت نام حزب جمهوری‌خواه خلق یکی دیگر از جنبه‌های مهم مدرنیزاسیون بود که توسط رژیم کمالیستی انجام شد. پایان جنگ استقلال ترکیه و میراث نهادی غنی که از دوران عثمانی برای جمهوری جدید باقی مانده بود، بسیاری از نهادهای لازم برای اداره یک کشور را به کمالیست‌ها داد. از این رو، هنگامی که آنها موفق به تحکیم قدرت خود شدند و تغییرات مورد نظر خود را در ساختار دولت ایجاد کردند، حزب جمهوری‌خواه خلق را تأسیس کردند که به عنوان ابزاری برای نهادینه کردن رژیم جمهوری جدید در ترکیه عمل کرد. این نمونه‌ای از ایجاد نهاد جدیدی بود که بعدها نقش مهمی در کمک به تثبیت و تداوم پروژه نوسازی داشت. اگرچه حزب تحت سلطه آتاتورک بود، اما به آماده‌سازی جمهوری مدرن ترکیه برای گذار به سیستم چند حزبی که بعد از جنگ جهانی دوم اتفاق افتاد کمک کرد. اگرچه این حزب تا حد زیادی به عنوان ابزاری برای کنترل و تبلیغات ایجاد شد، اما بستری را برای سیاستمداران در جهت ایجاد دموکراسی چند حزبی پس از جنگ جهانی دوم فراهم کرد تا تجربه کسب کنند و ظرافت‌های سیاست را بیاموزند (Jaberi, 2022: 85). تأسیس رژیم جمهوری و ایجاد حکومت تک حزبی گامی اساسی در راستای ایجاد دموکراسی در ترکیه نسبت به دوره امپراطوری بود. یکی دیگر از

پیامدهای جنگ جهانی اول در زمینه توسعه و نوسازی سیاسی در ترکیه، شکل‌گیری ناسیونالیسم ترکی بود که در نهایت به ایجاد ترکیه نوین عملیاتی گردید.

ترک‌های جوان وارث ایدئولوژی عثمانی‌گرایی، یعنی حفظ تمامیت ارضی عثمانی با تمام قومیت‌ها و هویت‌های متفاوت بودند. پیش از سال ۱۹۰۸، عثمانی‌گرایی ایجاد یک هویت مشترک برای همه عثمانی‌ها، فارغ از تفاوت‌های مذهبی یا قومیتی را در نظر گرفته بود. اما پس از انقلاب، تأکید بر جذب کل جمعیت در یک ملت اسلامی عثمانی تغییر کرد. به عبارت دیگر، ترک‌های جوان قبل از روی آوردن به ناسیونالیسم ترک، ناسیونالیست‌های عثمانی بودند، در حالی که عبدالحمید طرفدار میهن‌پرستی اسلامی عثمانی بود، اما رسماً با ناسیونالیسم قومی مخالف بود. سال ۱۹۱۳ که کودتا قدرت را به ترکان جوان بخشید، سالی است که نشان دهنده تغییر ایدئولوژیک به ناسیونالیسم است. پس از اینکه عثمانی در جنگ‌های بالکان شکست خورد و آلبانی را از دست داد، ناسیونالیسم قومی مبتنی بر ترک‌گرایی رواج یافت. بر این مبنا این تلقی رواج یافت که گروه قومی ترک می‌باید پایه و اساس دولت شود و قصد بر این بود که امپراطوری را با تبدیل آن به یک دولت واحد ترک حفظ کنند (Karpat, 2004: 704). (707 جنگ‌هایی که دولت عثمانی از سال ۱۹۱۱ تا پایان امپراتوری در سال ۱۹۱۸ در آن شرکت کرد، منجر به تلفات جمعیت و از دست رفتن سرزمین‌های زیادی شد. به ویژه در پی جنگ‌های بالکان، بیشتر سرزمین‌هایی که ساکنان آن اتباع غیرمسلمان و غیر ترک بودند، از دست رفت. در این چارچوب، ناسیونالیسم ترک به عنوان غالب‌ترین ابزار ایدئولوژیک برای نجات امپراتوری در نظر گرفته شد (Balkılıç & Dölek-Sever, 2013: 316). بر این مبنا، یکی از پیامدهای فروپاشی امپراتوری عثمانی در نتیجه جنگ جهانی اول، ایجاد هویت ملی یکپارچه ترکی است. اولین عنصر برنامه نوسازی کمالیستی نیز ایجاد هویت ملی ترک در جامعه بود.

ولی در مورد ایران رضاشاه با یک مشکل بزرگ مواجه بود. اقلیت‌های مختلف قومی، مذهبی و نژادی داخل ایران در نتیجه ضعف حکومت مرکزی، هر یک در فکر استقلال یا خودمختاری بوده و ایده ناسیونالیسم رضاشاه را بر نمی‌تافتند. به همین دلیل شاه با تمرکز قدرت سعی کرد یکپارچگی ارضی را حاصل کند. به همین لحاظ پس از سرکوب جنبش‌های گریز از مرکز با ایدئولوژی ناسیونالیستی سعی در ایجاد هویت نوین در قالب دولت ملی نوین ایرانی نمود. حتی نام کشور را از «پرشیا» به «ایران» تغییر داد، زیرا پرشیا فقط قوم فارس را شامل می‌شد، ولی ایران شامل همه اقوام، مذاهب و نژادهای ساکن در ایران بود (Ididi, 2023: 4). تفاوت دیگر این دو مورد، تصمیم رضاشاه برای دست نخورده نگه داشتن نهاد باستانی سلطنت در ایران بر خلاف تصمیم آتاتورک برای اعلام جمهوری و ایجاد یک حزب مدرن بود.

سیک حکومت مطلقه رضاشاه به شکل یک سیستم پاتریمونیال بود که در آن وفاداری به پادشاه جایگزین وفاداری به دولت به عنوان عامل اصلی برای خدمت در دولت یا ارتش شد. اما در مورد ترکیه، پایان دادن به مناصب سلطان و خلیفه و اعلام جمهوری، زمینه را برای گذار بعدی به دموکراسی آماده کرد. در حالی که ممکن است درست باشد که آتاتورک تسلط تقریباً مطلق بر مجلس ملی و حزب جمهوری‌خواه خلق داشت، ولی تغییر به یک نظام و نظم سیاسی جدید از ظهور نظام و نوع حکومت پاتریمونیال شبیه ایران جلوگیری کرد و درها را برای شیوه‌های جدید نگاه و انجام سیاست‌های دیگر باز کرد. «جمهوری» و «حزب» جدید که در زمان آتاتورک ایجاد شد، مکان‌هایی بودند که سیاستمداران پیشرو دوران دموکراتیک چند حزبی آینده تجارت خود را آموختند و به مردم اجازه دادند به موقع در فضای اجتماعی و سیاسی شرکت کنند (Keyman & Yilmaz 2006, 432). در واقع، در مورد ترکیه، گذار از حکومت شخصی به یک ساختار نهادی غیرشخصی تحقق یافت، اما در مورد ایران چنین نشد. اگرچه رضاشاه سعی کرد سلطنت قاجار را به نظام جمهوری تبدیل کند، ولی با بویژه با مخالفت علما مواجه شد. در نتیجه، ملت ایران ممکن است بیشتر به زبان و تاریخ پرافتخار خود احساس دلبستگی کرده باشد و پذیرفتن فرهنگ و آرمان‌های غربی به طور کلی و پشت سر گذاشتن میراث نهادی باستانی خود از جمله سلطنت برای حرکت احتمالی به نظام جمهوری دشوارتر است. به هر حال تلاش رضاشاه برای مدرن‌سازی ایران از طریق ایجاد جمهوری با شکست مواجه شد. علما که تجربه ایجاد جمهوری در ترکیه را به قیمت کنار گذاشتن مذهب و علما از سیاست درک کرده بودند، با جمهوری‌خواهی رضاخان مخالفت کردند.

علیرغم برخی تلاش‌های انتقادی نخبگان ایرانی، مدرن‌سازی و دموکراسی‌سازی ایران همچنان از معضل حل‌نشده بین پذیرش اسلام به‌عنوان پایه‌ای برای اداره حکومت و چشم‌انداز سکولاریزاسیون دولت و محدود کردن اسلام به حوزه زندگی خصوصی درگیر هستند (Jaberi, 2022: 96). در مقابل، یکی از پیامدهای جنگ جهانی اول و به تبع آن نوسازی سیاسی در ترکیه، الزام به پذیرش سکولاریسم برای ترکیه بود، اگرچه همانطور که مطرح شد، این مسئله بدون الزام، از طرف نوگرایان و مصلحان کمیته اتحاد و ترقی و در ادامه مصطفی کامل مورد پذیرش و تأکید قرار گرفته بود. مسئله اصلی این است که ترک‌ها سکولاریسم را به عنوان یکی از شرایط صلحی که مطرح شده بود پذیرفتند.

کرزن در همان مراحل اولیه کنفرانس لوزان که میزبان نمایندگانی از ترکیه بود، چهار شرط را برای استقلال ترکیه اعلام کرد: اول، لغو مطلق خلافت اسلامی، دوم، تبعید خلیفه (سلطان)، سوم، صادره اموال او. و چهارم، اعلام لائیتیسه در ترکیه. مصطفی کمال در ۲۴ ژوئن ۱۹۲۳ این شرایط را پذیرفت (Nourbakhsh, 2020: 236). بر این اساس ترک‌ها می‌باید به جنگ با مذهب رفته و سکولاریسم را بر اجتماع و سیاست ترکیه نوین حاکم می‌کردند. اقدامات بعدی شامل حذف شیخ الاسلام از کابینه، لغو دادگاه‌های مذهبی، الغای سلطنت و خلافت، لغو دادگاه‌های مذهبی، پذیرش الفبای لاتین، حذف اسلام از قانون اساسی، الگوبرداری از قوانین کیفری و مدنی اروپایی و موارد دیگر انجام شد (Ahmad, 1993: 92). رژیم جمهوری‌خواه جدید و رهبر و نخبگان آن با ایجاد یک جمهوری و یک حزب سیاسی در راستای خطوط مدرن و با به حداقل رساندن نفوذ مذهب بر جامعه و دولت، پیوند بین سیاست و مذهب را قطع کردند. در هر صورت جنگ جهانی اول شرایط را برای سکولاریزه کردن بدون دردر در ترکیه فراهم کرد، ولی در مورد ایران شرایط پیچیده‌تر بود و رضاشاه مجبور به استفاده از زور و سرکوب برای نوسازی به سبک غربی در ایران بود.

نتیجه‌گیری

جنگ جهانی اول باعث شد که دو رهبر نظامی که توانستند موفقیت‌های جنگی زیادی داشته باشند در دو کشور به قدرت برسند. هم رضاشاه و هم آتاتورک به شدت بر نوسازی به سبک غربی اصرار داشته و پروژه و پروسه مشابهی را انجام دادند، حتی بعد از بازدید رضاشاه از ترکیه، نوسازی ترکی مورد توجه رضاشاه قرار گرفت و الگوبرداری شد، ولی عواملی چند متأثر از جنگ جهانی اول باعث شد که نوسازی در ایران به استبداد و در ترکیه به دموکراسی ختم شود. اولاً ایران اشغال شد و پیامدهای اشغال باعث ویرانی زیرساخت‌ها، منابع و امکانات کشور شد. حتی هیچ دولت و حاکمیت ملی در این مقطع وجود نداشت. هرج و مرج و ناامنی باعث شد که مردم با تمام وجود طالب امنیت شوند و کسی به اصول مشروطه و دموکراسی توجهی نداشته باشد. ولی با وجود شکست و فروپاشی امپراطوری عثمانی، به دلیل اینکه این کشور در اشغال نبود منابع و زیرساخت‌های خود را از دست نداد، به همین دلیل آتاتورک بعد از تأسیس ترکیه نوین، از آن امکانات در جهت نوسازی بهره‌برداری نمود، ولی رضاشاه مجبور بود از صفر شروع کند و برای این منظور نیاز بیشتری به استفاده از زور داشت. مسئله بعد این بود که جنگ جهانی اول باعث شد که جمعیت‌های غیر مسلمان و عمدتاً غیر ترک مهاجرت اجباری کرده و یا قتل عام شوند، بنابراین ترکیه به نسبت دوره امپراطوری دارای جمعیت همگون‌تری بود که به دلیل رواج شدید ایدئولوژی ناسیونالیستی توسط ترک‌های جوان، ترکیه جدید بدون تهدید اقلیت‌های قومی و مذهبی شکل گرفت. بنابراین تأثیر اساسی جنگ بر نوسازی سیاسی در ترکیه اضمحلال امپراطوری عثمانی و تشکیل دولت-ملت مدرن بر پایه هویت ترکی بود، ولی در ایران از بین رفتن حاکمیت مرکزی و هرج و مرج باعث قدرت یافتن نیروهای گریز از مرکز شده و به خطر تجزیه ایران دامن زدند، به همین دلیل استفاده از زور برای متحد و منسجم کردن کشور امری ضروری بود. مسئله دیگر پذیرش سکولاریسم و الغای خلافت به عنوان یکی از شرایط صلح بود، کماینکه در طول جنگ نیز ترک‌های جوان به شدت در این مسیر تلاش کرده و از قدرت مذهب و علما کاسته بودند، ولی در مورد ایران این‌گونه نبود، بلکه جامعه مذهبی و سنتی ایران با سکولاریسم و نوسازی به سبک غربی مخالف بود. به همین دلیل رضاشاه با زور و سرکوب به پیشبرد نوسازی پرداخت. همچنین باید گفت تأسیس جمهوری و حزب جمهوری‌خواه خلق باعث شد که امر نوسازی در ترکیه نهادینه شده و پس از مرگ آتاتورک نیز بدون چالش ادامه یابد، ولی بدون داشتن پایگاه طبقاتی در ایران، امر نوسازی رضاشاه

ناکام ماند. نتیجه نهایی اینکه ترکیه نسبت به ایران کمتر از تأثیرات منفی جنگ جهانی اول متأثر بوده و فرصت و امکانات بیشتری برای نوسازی و توسعه در اختیار داشته است. جنگ جهانی اول باعث گرایش ایران به سمت مسائل امنیتی و گرایش ترکیه به سمت توسعه بوده است.

با این حال، به نظر می‌رسد که موارد ایران و ترکیه به این فرضیه تئوری مدرنیزاسیون اعتبار می‌دهد که نوسازی فرآیندی درون‌زا است و مسیر آن توسط مکانیسم و نیروهای داخل یک کشور تعیین می‌شود. در حالی که دولت و نخبگان ایران و ترکیه همواره در تلاش‌های نوسازی خود تحت تأثیر عوامل برون‌زا مانند جنگ‌های جهانی و فعالیت‌های کشورهای قدرتمند قرار داشتند، آنها قدرت و نفوذ قابل توجهی بر نوسازی کشورهای خود اعمال کردند و مسیر آن را تا حد زیادی شکل دادند. اگرچه جنگ جهانی اول تأثیرات بلاشکی بر نحوه نوسازی در دو کشور داشت، ولی این نخبگان و رهبران دو کشور بودند که توانستند با درک و برداشتی متفاوت، و با اتخاذ تصمیمات حیاتی در بزنگاه‌های مهم، مسیر اصلاحات و نوسازی را مشخص کرده و یا تغییر دهند. بنابراین علاوه بر شرایط و الزامات ساختاری بین‌المللی و منطقه‌ای، نقش و اهمیت رهبران و نخبگان نیز در این مسیر دارای اهمیت زیادی است.

منابع

۱. افخمی، غلامرضا (۱۳۸۷)، زندگی و زمانه شاه، قابل دسترس در: <https://nbookcity.com>.
۲. اکبری، محمدعلی (۱۳۹۴)، چالش‌های عصر مدرن در ایران عهد قاجار، چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشاراتی روزنامه ایران.
۳. آبراهامیان، پروانه (۱۳۸۴)، ایران بین دو انقلاب، درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی ولیلایی، چاپ یازدهم، تهران: نشر نی.
۴. آجدانی، ماشاالله (۱۳۸۷)، مشروطه ایرانی، تهران: نشر اختران.
۵. بشیریه، حسین (۱۳۹۰)، موانع توسعه سیاسی در ایران، تهران: گام نو.
۶. شمیم، علی اصغر (۱۳۷۸)، ایران در دوره سلطنت قاجار، تهران: نشر مدبر.
۷. غلام‌نیا، هادی، پیرمحمدی، سعید (۱۳۹۹)، «تحول در سیاست منطقه‌ای امارات متحده عربی رهیافت محمد بن زاید»، آفاق امنیت، سال سیزدهم، شماره ۴۹، صص ۱۴۵-۱۱۵.
۸. فوران، جان (۱۳۹۲)، مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، چاپ چهاردهم، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۹. کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۹)، دولت و جامعه در ایران، انقراض قاجار و استقرار پهلوی، ترجمه حسن افشار، چاپ پنجم، تهران: نشر مرکز.
۱۰. گرنویل، جان (۱۳۷۷)، تاریخ جهان در قرن بیستم، ترجمه گروهی از مترجمان، تهران: نشر فروزان فر.
۱۱. لوییس، برنارد (۱۳۷۲)، ظهور ترکیه نوین، ترجمه محسن علی سبحانی، تهران: مرکز اسناد دانشگاه تهران.
۱۲. مجد، محمدقلی (۱۳۹۰)، انگلیس و اشغال ایران در جنگ جهانی اول، ترجمه مصطفی امیری، ناشر دیجیتال: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.
۱۳. مدیر شانه‌چی، محسن (۱۳۷۷)، «تحولات سیاسی جنوب خراسان از انقلاب مشروطه تا پایان دوران قاجار»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۳۲-۱۳۱، صص ۶۴-۷۰.
۱۴. مکی، حسین (۱۳۵۸)، مدرس قهرمان آزادی، جلد یک، تهران: بنگاه ترجمه و نشر.
۱۵. ملایی توانی، علیرضا (۱۳۷۸)، ایران و دولت ملی در جنگ جهانی اول، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

۱۶. نجفی، موسی، فقیه حقانی، موسی (۱۳۸۳)، تاریخ تحولات سیاسی ایرات، بررسی مؤلفه‌های دین-حاکمیت-مدنیت و تکوین دولت-ملت در گستره هویت ایران، چاپ سوم، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۱۷. نساج، حمید (۱۳۹۲)، «مقایسه نوسازی ایران و ترکیه در دوران رضاشاه و آتاتورک»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۰۱-۱۳۰.
18. Ahmad, Feroz (1993), The making of modern Turkey, Available at: [https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR\(1\).pdf](https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR(1).pdf)
19. Akşin, Sina (2007), Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to the Present, Washington Square, NY: New York UP.
20. Atabaki, Touraj (2016), "Iran in the First World War and the Pivotal Position of Persian Oil: 1914-1918", International Encyclopedia of the First World War, Available at: <https://pure.knaw.nl/portal/en/publications/iran-in-the-first-world-war-and-the-pivotal-position-of-persian-o>
21. Balkılıç, Özgür & Dölek-Sever, Deniz (2013), "Turkish Nationalism at its Beginning: Analysis of Türk Yurdu, 1913-1918", Journal of Nationalism and Ethnicity, Vol. 41, No. 2, pp: 316-333.
22. Beqa, Mentor (2017), "Neoclassical Realism: Its Promises and Limits as a Theory of Foreign Policy", European Academic Research, Vol. 5, No. 1, pp: 316-330.
23. Bostanci, Anne (2014), "Why Turkey Hasn't Forgotten About the First World War", 01 September, Available at: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/why-turkey-hasnt-forgotten-about-first-world-war>
24. Çoban Oran, Filiz (2018), "The Role of External Relations in Turkish Democracy History", UİİİD-IJEAS, No. 21, pp: 21-32.
25. Elman, Colin (2007), Realism, in Martin Griffiths, ed. International Relations Theory for the Twenty First Century, London: Routledge.
26. Evans, Ethan Jacob Hornk (2016), "Political Modernization in Atatürk's Turkey and The Shah's Iran and the Struggle for Meaning", Senior Projects Spring, Bard College, Bard Digital Commons, Available at: https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2016/256.
27. Fatih Baş, Mehmet (2017), "War Losses (Ottoman Empire/Middle East)", International Encyclopedia of the First World War, Available at: <https://encyclopedia.1914-1918>
28. Feng, Liu and Ruizhuang, Zhang (2006), "The Typologies of Realism", Chinese Journal of International Politics, Vol. 1, pp: 109-134.
29. Hashim, Ahmed S. (2021), "Iran: Imperial and Republican Civil-Military Relations", Oxford University Press, Available at: <https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acr/>
30. Iddi, Batul (2023), "Why Did Persia Change Its Name to Iran?", Eavar, Available at: <https://www.eavartravel.com/blog/2023/11/11/140735/why-persia-changed-its-name-to-iran>.
31. Jaber, Mojtaba (2022), Modernization in Comparative Perspective: An Examination of the State-Aligned Iranian and Turkish Newspapers in the 1920s-1940s, Master's thesis in Master of Science in Political Science and Public Administration, the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
32. Karpat, Kemal H. (2004), "The Entry of the Ottoman Empire into World War I", Belleten, Turk Tarih Kurumu, pp: 688-733, Available at: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/37/eng>.
33. Keddie, Nikki R (2003), "War and Reza Shah: 1914-1945", In: Modern Iran, Yale University Press.
34. Keyman, E., & Yilmaz, Ş. (2006), Modernity and Nationalism: Turkey and Iran in Comparative Perspective, The SAGE Handbook of Nations and Nationalism.
35. Lobell, Steven E (2009), Threat Assessment, The State, and Foreign Policy, in: Steven E. Lobell et al., ed., Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy, Cambridge: Cambridge University Press.
36. Mango, Andrew (2000), Atatürk, Woodstock, NY: Overlook, Available at: <https://archive.org/details/ataturk00andr>.

37. Nourbakhsh, Younes (2020), "Modernity in Iran and Turkey: Patterns and Problems", *Religious Inquiries*, Vol. 9, No. 18, pp: 225-253.
38. Shweller, Randall L (2003), "The Progressiveness of Neoclassical Realism", *International Security*, Vol. 29, No. 2, Available at: <https://direct.mit.edu>.
39. Süleyman, Erkan (2010), "The Invasion of Iran by the Allies during World War II", *Codrul Cosminului*, Vol. 16, No. 2, pp: 109-132.
40. Waltz, Kenneth (1979), *Theory of International Politics*, University of California, Berkley.
41. Wiclawski, Jacek (2011), "Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 1, pp: 170-180.
42. Yenen, Alp & Zürcher, Erik-Jan (2023), *Fragments from a Century: A History of Republican Turkey, 1923–2023*, Available at: <https://www.amazon.com/Hundred-Years-Republican-Turkey-Fragments/dp/9087284101>
43. Zürcher, Erik-Jan (2007), "The ottoman legacy of the kemalist republic", In: *The State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, Available at: <https://www.jstor.org/stable/26200684>.